

KRIKŠČIONIŠKOS SAVIMONĖS ATSPINDŽIAI PIRMAJAME LIETUVOS STATUTE: GIESMĖ *BOGURODZICA*

GITA DRUNGILIENĖ

Krikščionybė Viduramžių epochoje buvo persmelkusi visas tiek privataus, tiek ir valstybinio gyvenimo sritis. XIV a. pabaigoje Lietuvai įsiterpus į krikščioniškų valstybių ratą, tikėjimas netrukus įsiliejo į visas visuomenės gyvenimo sferas, taip pat ir į vieną svarbiausių – teisės sritį.

Lietuvos valstybės istorijoje XVI a. yra laikomas įstatymų leidybos klestėjimo amžiumi¹. 1529 m. priimtas Pirmasis Lietuvos Statutas (toliau – PLS), laikomas išimtinai pasaulietiniu ir tuo išsiskiriančiu iš kitų Viduramžių teisės kodeksų². Vis dėlto ir jame, pavadintame „krikščioniškąja teise“, galima aptikti krikščioniškos savimonės atspindžių, nes į šio statuto foliantus buvo įrašyta religinė lenkų giesmė – *Bogurodzica* („Dievo Gimdytoja“)³. Tai seniausia ir itin populiarė Viduramžių Lenkijoje giesmė. Janas Długoszas ją pavadino *Carmen patrium* – Tėvynės giesme, ji taip pat vadinta pirmuoju lenkų įstatymu, krikščionių tikėjimo išpažinimu, liaudies katekizmu ir ginklu kovoje su kitatikiais⁴.

Ši unikali Dievo Motinai skirta giesmė išliko trijuose žinomuose PLS nuorašuose: Pulavų⁵, Zamoiskių⁶ ir Lauryno⁷. Dar XVIII a. į *Bogurodzicos*

¹ Stasys Lazutka, *Lietuvos Statutai, jų kūrėjai ir epocha*, Kaunas: Spindulys, 1994, p. 5.

² Be to, į jo tekstą neįtraukta nė viena kanonų teisės norma, tik poroje straipsnių pabrėžiamas krikščionių tikėjimas; plg. Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas*, t. 1, d. 1: *Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 8.

³ Šiame straipsnyje giesmė vadinama *Bogurodzica*, kaip jau yra nusistovėję ir priimta lenkų istoriografijoje, nors PLS ši giesmė pavadinta *Bogarodzica*.

⁴ Janina Stręciwilk, „Bogurodzica“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin: Wydawnictwo KUL, 1985, stulp. 724.

⁵ Nuorašo originalas saugomas Lenkijoje, Poznanėje: *Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk*, sign. 898.

⁶ Zamoiskių nuorašo originalas, saugomas Varšuvoje (*Biblioteka Narodowa w Warszawie*, sign. BOZ 77), yra skaitmenizuotas; žr. [Statut litewski pierwszej redakcji z 1529 r. oraz przy

tekstą Pulavų nuoraše dėmesį atkreipė Adomas Naruševičius, vėliau juo susidomėjo Tadeusz Czackis⁸. Pagaliau minėtą PLS nuorašą 1841 m. išspausdino Tytus Działyński, tačiau be įvado ir jį papildančios *Bogurodzicos*. Taip ši giesmė ilgam buvo išstumta iš tyrinėtojų akiračio⁹. Tuo tarpu Zamoiskių nuorašas tyrinėtojams buvo žinomas nuo XIX a. vidurio, tačiau joje esantį kirilica užrašytą giesmės tekstą pastebėjo tik 1939 m. Julianas Krzyżanowski. Vėliau šiuose dviejuose PLS nuorašuose esančius *Bogurodzicos* tekstus mokslo visuomenei pristatė Piotras Bańkowski¹⁰, publikavęs jų faksimiles ir pateikęs savo pastebėjimus dėl jų variantų ir specifiškumo plačiame lyginamajame kontekste. Taip pat minėtuose nuorašuose įrašytos giesmės faksimilės ir jų glausti įvertinimai buvo pateikti kritiniame *Bogurodzicos* leidime, kuriame rengėjams pavyko surinkti ir palyginti net 50 iki šiol išlikusių giesmių tekstų¹¹. Galiausiai XX a. aštuntame dešimtmetyje buvo išaiškintas dar vienas PLS nuorašas – Lauryno, į kurį taip pat buvo įtraukta ši giesmė. Žymiausi PLS tyrinėtojai Stasys Lazutka ir Edvardas Gudavičius pristatė *Bogurodzicą* kaip vieną iš PLS „Dalykų sumos“ (*Summa rerum*) sudedamųjų dalių, aptarė minėtuose trijuose nuorašuose esančius giesmės variantus¹². Tačiau anuomet į publikuojamus PLS nuorašus (Zamoiskių ir Lauryno)¹³ *Bogurodzica* nepateko.

wileje dla W. Ks. Litewskiego, [Vilnius?, ca 1522–1529], [interaktyvus], in: <http://polona.pl/item/5796185/0/>, (2014-05-15). Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB) saugomas šio nuorašo mikrofilmas (Retų spaudinių skyrius, Mf. 218).

⁷ Nuorašo originalas saugomas Vokietijoje: *Schulpforte, Bibliothek der Heimoberschule*, sign. MScR, A–59.

⁸ Tadeusz Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*, t. 1, W Warszawie: w Drukarni J. C. G. Ragoczeo, 1800, p. 56.

⁹ Apie šio nuorašo istoriją, leidėjus ir jų požiūrį į *Bogurodzicos* giesmę žr. Piotr Bańkowski, „Dwa teksty Bogurodzicy w dwóch rękopiśmiennych statutach litewskich z 1-ej połowy XVI w.“, in: *Archeion: Czasopismo poświęcone sprawom archiwalnym*, Warszawa, 1948, [t.] 18, p. 159–165.

¹⁰ *Ibid.*, p. 159–185.

¹¹ *Bogurodzica*, wstęp filologiczny Jerzy Woronczak, wstęp językoznawczy Ewa Ostrowska, opracowanie muzykologiczne Heronim Feicht, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1962.

¹² Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 242–243 ir kt.

¹³ Lauryno nuorašo faksimilėje išspausdinta tik *Bogurodzicos* giesmės pabaiga; žr. *Pirmasis Lietuvos Statutas*, [t.] 1, d. 2: *Dzialinskio, Lauryno ir Ališavos nuorašų faksimilės*, [parengė] Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, Vilnius: Mintis, 1985, p. 211–432. Ši giesmė praleista

Verta paminėti, kad kai kurie vėlesnio laikotarpio *Bogurodzicos* funkcionavimo Lietuvoje duomenys yra aptarti lietuvių himnodijos raidos kontekste¹⁴: tai jos įrašymas į pirmąjį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) katalikišką giesmyną lenkų kalba (1613) ir šią giesmę minintis Žemaitijos sinodo sprendimas (1636).

Negausūs ankstyvojo Lietuvos krikščionybės laikotarpio šaltiniai skatina minėtą religinę giesmę įtraukti į Lietuvos krikščionėjimą atspindinčių šaltinių sąrašą ir pasinaudojant lenkų tyrinėtojų darbais įvesti į mokslinę apyvartą. Tad čia norime pristatyti *Bogurodzicą*, atskleisti šios unikalios giesmės funkcionavimą Lietuvoje ir jos, kaip religinės giesmės, reikšmę PLS.

***Bogurodzicos* giesmė: genezė, struktūra, turinys.** Jau nuo XIX a. *Bogurodzicai* skiriamas itin didelis kalbininkų, literatūros ir Bažnyčios istorikų, muzikologų, teologų bei kitų sričių mokslininkų dėmesys. XX a. pirmoje pusėje prasidėjusios aštrios lenkų mokslininkų (ypač literatūros istorikų) diskusijos¹⁵ netyla iki šiol, suformuodamos skirtingas nuomones ir hipotezes dėl kiekvienos su šia giesme susijusios problemos. Tad šios giesmės bibliografiją sudaro keli šimtai pozicijų lenkų, vokiečių, čekų ir kitomis kalbomis¹⁶, yra išleistas jau minėtas mokslinis kritinis šiai giesmei skirtas leidinys¹⁷, tad šis didžiulis *Bogurodzicai* skiriamas dėmesys¹⁸ neblėsta iki šiol.

ir neseniai publikuotoje Zamoiskių nuorašo faksimilėje; žr. Stasys Lazutka, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius: Margi raštai, 2007.

¹⁴ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958, p. 180, 182; Jūratė Trilupaitienė, *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, Vilnius: Muzika, 1995, p. 43, 54–55; Mikas Vaicekauskas, „Giesmės“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 169–170; Mikas Vaicekauskas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVIII amžiaus giesmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 58–59.

¹⁵ Aštrią poleminę situaciją, diskusijų raidą pristato Piotras Bańkowski; žr. Piotr Bańkowski, *op. cit.*, p. 170 ir toliau, ypač p. 178, 2 išnaša.

¹⁶ *Bogurodzicą* tyrinėjo Józefas Birkenmajeris, Wilhelm A. Bruchnalskis, Aleksandras Brückneris, Janas Fijałekas, Tadeusz Lehr-Spławiński, Jerzy Woronczak, Ewa Ostrowska, Wiesław Wydra ir kiti mokslininkai. Pagrindinę *Bogurodzicos* bibliografiją (iki 1995 m.) žr. Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003⁸, p. 805–806. Pilna 1744–2011 m. bibliografija pateikta: *Bogurodzica: Bibliografia w układzie chronologicznym*, opracował Roman Mazurkiewicz, [interaktyvus], in: http://staropolska.pl/sredniowiecze/poezja_religijna/bogurodzica/2001.html, (2014-05-15).

¹⁷ Žr. 11 išnaša.

¹⁸ Antai tyrinėtojas Hermannas Biederis net apgailestauja, kad lenkų religinės litera-

Vien patys tyrinėtojų ginčai liudija, kad ši giesmė yra gana sudėtinga. Todėl pirmiausia verta apžvelgti jos atsiradimą, struktūrą ir įsigilinti į turinio prasmę.

Reikia pabrėžti, kad *Bogurodzica* yra nevienalytis kūrinys. Tyrinėtojai sutaria, kad giesmės tekstas yra sudarytas iš trijų dalių, besiskiriančių sukūrimo laiku, funkcionavimu, tematika, melodija, kalbinėmis ir kitomis ypatybėmis¹⁹.

Seniausia yra pirmoji giesmės dalis, laikoma tikraja *Bogurodzica* (pirmosios dvi strofos)²⁰. Daugiausia klausimų ir ginčų kyla būtent dėl šios giesmės dalies. Giesmė išsiskiria ir savo melodija, kuri yra gana sudėtinga, o joje vieni tyrinėtojai įžvelgia ryšius su grigališkuoju choralu, kiti regi trubadūrų ar truverų dainų motyvų atspindžius²¹. Nuomonės ypač išsiskiria kalbant apie giesmės sukūrimo laiką, kuris pagal skirtingas hipotezes ir atskirus tyrimus (kalbos, turinio, melodijos) svyruoja nuo X a. pabaigos – XI a. iki XIV–XV a. ribos. Seniausi rankraštiniai giesmės užrašymai yra gana vėlyvi (XV a. pradžia). Dauguma tyrinėtojų šiuo metu sutaria, kad *Bogurodzicos*

tūros tyrimai apsiriboja *Bogurodzica* ir vadinamaisiais Švento Kryžiaus, Gniezno pamokslais bei kasdienėmis maldomis; žr. Hermann Bieder, „Rękopiśmienny modlitewnik la-cińskiego-polski z biblioteki uniwersyteckiej w Salzburgu“, in: *Opera slavica*, Hradec Králové, 1996, t. 6, Nr. 2, p. 12, taip pat žr. 12 išnašą.

¹⁹ Teresa Michałowska, *op. cit.*, p. 280.

²⁰ Tekstą šiuolaikine lenkų kalba žr. Roman Mazurkiewicz, *Deesis: Idea wstawiennictwa Bogarodzicy i Św. Jana Chrzciela w kulturze średniowiecznej*, Kraków: TAIWPN Universitas, 1994, p. 172. Galimas pažodinis vertimas skambėtų taip:

Dievo Gimdytoja, Mergele, Dievu pašlovinta Marija,
Savo Sūnaus, Viešpaties, išrinktoji motina, Marija,
palenk mums, atsiųsk mums.

Kyrie eleison.

Dievo Sūnau, dėl savo Krikštytojo
išgirk balsus, išpildyk žmonių troškimus,
išklausk malda, kurią įteikiame,
teikis mums duoti, ko prašome:
pasaulyje – pamaldų gyvenimą,
po gyvenimo – buvimą rojuje.

Kyrie eleison.

²¹ Irena Kwilecka, „Bogurodzica“, in: *Słownik starożytności słowiańskich: encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, pod redakcją Gerarda Labudy, Zdzisława Stiebera, t. 4, d. 1, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, p. 101.

giesmė buvo sukurta ne vėliau kaip XIV a. viduryje, dažniausiai ji datuojama XIII a.²², o ankstyvesnę jos kilmę liudytų kalbos archaizmai, sąsajos su ankstyvąja lotyniškąja sekvencine-tropine poezija ir kiti argumentai²³.

Čia galima paminėti ir kelias naujesnes, kardinaliai priešingas hipotezes. Antai Marianas Dziwiszas giesmės pradžią sieja ne su, kaip įprasta, Jogailaičių dinastija, o su Piastais, ir galima autore laiko Gertrūdą – Mieško II Lamberto dukrą, Kijevo didžiojo kunigaikščio Iziaslavo žmoną, gyvenusią apie 1025–1108 m.²⁴ O štai Andrzejus Dąbrowka spėja, kad *Bogurodzicos* kompozicija yra ne ankstesnė kaip XIV a. antros pusės ir ji greičiausiai sukurta tuo laiku, kai karas su Kryžiuočių ordinu pasirodė neišvengiamas – tarsi priešprieša jų giesmei *Christ ist erstanden*. Anot autoriaus, pasirinkus pamaldumą Marijai, siekta atremti priekaištus dėl Jogailos pagoniškos kilmės ir abejotino krikščioniškumo²⁵. Tai dar kartą parodo, kad nepaisant gausių tyrimų, *Bogurodzica* lieka iki galo nepažinta, vis dar gimsta naujos hipotezės.

Dar sunkiau atsakomas klausimas dėl galimo giesmės autoriaus. XVI a. pradžioje kilo legenda, šios giesmės autorystę priskyrusi vyskupui šv. Adalbertui (Vaitiekui). 1506 m. išleisto Statuto įžangoje kancleris Janas Łaskis aiškino, kad jis Karūnos išde atradęs seną karaliaus privilegiją su liudijimu, kad būtent Lenkijos apaštalas šv. Adalbertas liaudžiai paliko nurodymą giedoti *Bogurodzicą*. Taip, pasak Jano Fijałeko, buvo tarsi įtvirtinta šv. Adalberto autorystė²⁶, kuri buvo atmesta tik XIX a. viduryje. Tuomet pasipylė naujos hipotezės, kaip giesmės autorių įvardijusios pranciškoną Boguchvalą, Albertą Didįjį, dominikoną šv. Hiacintą (Jackų), kažin kokį čeką ir t. t.²⁷ Šiuolaikiniai tyrinėtojai šios giesmės galimą autorių sieja su Ploc-ko šv. Adalberto benediktinų abatija²⁸, minėta Dziwiszo hipotezė giesmės

²² Jerzy Woronczak, „Wstęp filologiczny“, in: *Bogurodzica*, p. 14–15.

²³ Janina Stręciwilk, *op. cit.*, stulp. 722.

²⁴ Marian Dziwisz, „Nowa hipoteza i nowe dowody w sprawie powstania i autorstwa ‚Bogurodzicy‘“, in: *Forum myśli wolnej*, Kraków, 2007, Nr. 32–33, p. 52–59.

²⁵ Andrzej Dąbrowka, „Singing in the Battle: About the *Bogurodzica*“, in: *Senoji Lietuvos Literatūra*, Vilnius, 2011, kn. 31: *Istoriniai mūšiai senojoje Lietuvos raštijoje: Žalgiris ir Orša*, sudarė Mintautas Čiurinskas, p. 47, 59–61 ir kt.

²⁶ Jan Fijałek, „Bogurodzica“, in: *Pamiętnik literacki*, Lwów, 1903, Nr. 2, p. 12.

²⁷ Šias ir daugiau autorystės hipotezių pateikia Wydra; žr. Wiesław Wydra, *Polskie pieśni średniowieczne: Studia o tekstach*, Warszawa: Instytut badań literackich Polskiej Akademii Nauk, 2003, p. 48–50 (skyrus: „Dzieje legendy o św. Wojciechu jako autorze *Bogurodzicy*“).

²⁸ Antoni Czyż, „*Bogurodzica* – między Wschodem a Zachodem (kilka myśli o duchowej jedności Europy)“, in: *Polono-Slavica Varsoviensia: Prace z literatury polskiej i czeskiej na XI*

autore laiko kunigaikštienę Gertrūdą, taip pat atsargiai grįžtama ir prie galimos šv. Adalberto autorystės svarstymo²⁹. Tad dėl giesmės autoriaus vieningos nuomonės vis dar nėra.

Be to, šiuo metu visi tyrinėtojai pripažįsta, kad *Bogurodzica* nėra kokio prototipo vertimas ar parafrazė, nors atskiroms strofoms paralelių randama³⁰. Manoma, kad ji buvo sukurta savarankiškai, o pagal skirtingas hipotezes jos sąsajų ieškoma su lotyniškąja, bizantiškąja, rusiškąja, senąja bažnytine slavų (čekų redakcijos) literatūra ar bendrame Vakarų ir Rytų Bažnyčių palikime³¹.

Giesmės kilmės imta ieškoti ir kita kryptimi – ikonografijoje. 1906 m. Aleksandras Brückneris pastebėjo *Bogurodzicos* ir *Deesis* ikonografinio siužeto panašumą, o ši „ikonologinė hipotezė“ sulaukė ir sekėjų, ir kritikų³². *Deesis* (gr. prašymas, malda, meldimas) ikonografinė kompozicija V–VI a. susiformavo Rytų Bažnyčioje ir vėliau buvo perimta Vakarų Bažnyčios, kur populiarumą pasiekė XI–XIII a. Tai tipinis romaninis ikonografinis motyvas, gotikoje jau retas³³. Jame paprastai kaip centrinė figūra vaizduojamas teisėjas ir išganytojas Kristus (dažnai – Paskutinio teismo scenose), o iš jo šonų maldos pozose tapomi tikinčiųjų užtarėjai – Dievo Motina ir šv. Jonas Krikštytojas. *Deesis* idėja praturtina hierarchinį Kristaus, Marijos ir Jono Krikštytojo ryšį tarpininkavimo ir užtarimo malda, ir kartu atskleidžia *Trina Sanctitas* struktūrą³⁴ (hierarchiškai išskirta Kristaus, Marijos ir Jono Krikštytojo triada). Vis dėlto, anot Romano Mazurkiewicziaus³⁵, *Deesis* ir *Bogurodzicos* ryšiai – tai daugiau paralelė, tos pačios idėjos išraiška, tačiau negalima įrodyti jų genetinės priklausomybės. Tad *Deesis* tik perkeltine prasme, hipotetiškai galima laikyti *Bogurodzicos* „ikonografiniu pavyzdžiu“. Greičiau-

międzynarodowy kongres slawistów w Bratysławie, pod redakcją Janusza Pelca i Aliny Nowickiej-Jeżowej, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, p. 37.

²⁹ Wiesław Wydra, *op. cit.*, p. 51.

³⁰ Jerzy Woronczak, *op. cit.*, p. 13.

³¹ Antoni Czyż, *op. cit.*, p. 25–46; Roman Mazurkiewicz, *Deesis*, p. 171.

³² Roman Mazurkiewicz, *op. cit.*, p. 192–200.

³³ Jerzy Woronczak, *op. cit.*, p. 14.

³⁴ Roman Mazurkiewicz, *op. cit.*, p. 170.

³⁵ Mazurkiewiczzius išsamiausiai analizavo *Deesis* vaizdinį ir jo reikšmę giesmėje *Bogurodzica*; žr. Roman Mazurkiewicz, *op. cit.*; Roman Mazurkiewicz, *Tradycja Świętojańska w literaturze staropolskiej*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1993; taip pat žr. Janusz K. Goliński recenziją šioms knygoms: *Pamiętnik literacki*, Wrocław i inn., 1996, t. 87, sąs. 2, p. 187–193.

siai tai nepriklausoma literatūrinio teksto ir plastinio kūrinio struktūrinė paralelė. Konkretaus kūrinio ikonografinės inspiracijos negalima atmesti, bet tuo atveju tai būtų originali, poetinė senos *Trina Sanctitas* ir *Deesis* idėjos interpretacija³⁶.

Giesmę – „pilną dangiškų slėpinių“, ar, anot Brücknerio, „septyniais antspaudais užvertą paslaptį“³⁷, galima suvokti tik išsiaiškinus jos religinę prasmę, juo labiau, kad ilgą laiką, nebesupratus kalbos archaizmų ir centrinės jos idėjos, atsiskleidžiančios per ikonografinę *Deesis* temą, giesmė buvo įvairiai interpretuojama ir iškraipoma jos prasmė³⁸. Ypač daug diskusijų kėlė eilučių *zyszczy nam, spuści nam* ir *twego dziela krzyciela* egzegezė³⁹.

Taigi seniausioji giesmės dalis – tai eiliuota, intelektualizuota ir logiškai išdėstyta malda⁴⁰. Pirmiausia kreipiamasi į Švč. Mergele Mariją – Dievo Gimdytoją, prašant jos tarpininkavimo, kad įsikūnytų jos Sūnus – Dievas, o po to tiesiogiai Kristus prašoma išklaudyti maldas, užtariant šv. Jonui Krikštytojui. Tai nėra tiesiogine prasme mariologinė, Švč. Mergelei Marijai skirta giesmė⁴¹: šios giesmės-maldos centrinė figūra ir pagrindinis adresatas yra Kristus. Marijos ir Jono Krikštytojo tarpininkavimas yra skirtingas, tad taip subtiliai ir teologiškai pagrįstai jie hierarchizuojami⁴². *Bogurodzicos* giesmėje gausu kondensuotų teologinių tiesų, išdėstytų antitezės ir tarsi paradokso būdu – supriešinant vieną su kita⁴³. Šios giesmės esmė išreikšta pabaigoje: Kristus prašoma suteikti pamaldų gyvenimą žemėje, o po mirties – amžiną buvimą rojuje. Taip išsakytas laimingo krikščioniško gyvenimo modelis, kartu įvedama krikščioniška eschatologinė perspektyva⁴⁴.

Kitos *Bogurodzicos* dalys nuo pirmosios skiriasi ir eiliumu, ir melodija. Jos buvo sukurtos vėliau, kartais giedotos kaip atskiros giesmės. Antroji giesmės dalis (3–6 strofos, prasideda nuo *Nas dla wstał z martwych Syn*

³⁶ Roman Mazurkiewicz, *Deesis*, p. 206, 212.

³⁷ Roman Mazurkiewicz, „Wokół „Spuści nam“ pieśni Bogurodzica“, in: *Pamiętnik literacki*, Wrocław i inn., 1989, t. 80, sąs. 3, p. 160.

³⁸ Išsamų kalbinį komentarą, žodžių prasmės aiškinimą žr. Ewa Ostrowska, „Wstęp i komentarz językowy“, in: *Bogurodzica*, p. 25–38.

³⁹ Diskusijas žr. Roman Mazurkiewicz, *Deesis*, p. 172–192.

⁴⁰ Janina Stręciwilk, *op. cit.*, stulp. 724.

⁴¹ Jau XX a. pirmoje pusėje vyko ginčai dėl šios giesmės „adresato“; žr. Piotr Bańkowski, *op. cit.*, p. 170–173.

⁴² Teresa Michałowska, *op. cit.*, p. 285.

⁴³ *Ibid.*, p. 289.

⁴⁴ Roman Mazurkiewicz, *op. cit.*, p. 216.

Boży)⁴⁵ nusistovėjo XIV a. pradžioje ar pirmoje pusėje, o XV a. buvo prijungta prie *Bogurodzicos*. Ji dar vadinama Velykine giesme. Trečioji giesmės dalis – tai Kristaus Kančios giesmė (likusios 7–15 ar dar daugiau strofų, prasideda *Ciebie dla człowiecze dał Bog przekłóć sobie*), susiklosčiusi XIV a. antroje pusėje, kai kurios strofos – tik XV ar net XVI a.⁴⁶ Ši giesmės dalis yra įvairios kilmės ir tematikos giesmių nuotrupos, jos strofų skaičius skirtinguose variantuose nevienodas, kartais yra prijungiami dar 14 strofų, kuriose kreipiamasi į įvairius šventuosius⁴⁷ prašant užtarimo, kitos maldos. Šios dvi *Bogurodzicos* dalys, skirtos Kristaus nukryžiuavimo ir prisikėlimo įvykiams, atspindi vieną iš pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų⁴⁸ – žmonijos atpirkimo slėpinį.

Taip šioje giesmėje atsiskleidžia ikonografijoje žinomos teologinės *Trina Sanctitas* ir *Deesis* idėjos, krikščioniško gyvenimo modelis ir žmonijos atpirkimo slėpinys. Tačiau, nepaisant visų tyrinėjimų, *Bogurodzicos* kilmė lieka iki galo nepažinta.

Bogurodzica PLS. Seniausia lenkų religinė giesmė *Bogurodzica*, dėl joje išdėstytų pagrindinių krikščionybės tikėjimo tiesų, vadinta „pirmuoju lenkų įstatymu“⁴⁹. Iš čia kilo tradicija šia giesme pradėti teisės rinkinius, kuri tęsėsi daugiau kaip du šimtmečius. Pirmą kartą *Bogurodzicos* giesmė buvo įtraukta į kanclerio Jano Łaskio parengtą Statutą (1506) ir tuomet pirmą kartą išspausdinta, o paskutinis ja pradėtas teisės rinkinys buvo *Volumina legum* (1732)⁵⁰. Kaip nurodo Tadeusz Czackis⁵¹, ši giesmė Łaskio Statuto pavyzdžiu buvo įtraukta ir į PLS. Kaip jau minėta, ji išliko trijuose žinomuose oficialaus pobūdžio, su tradiciniu oficialių aktų rinkiniu, PLS nuorašuose: Zamoiskių, Lauryno ir Pulavų.

Zamoiskių nuorašas buvo surašytas XVI a. trečio ketvirto dešimtmečio sandūroje Vilniuje ir tiesiogiai susijęs su LDK kanceliarija. Jis galėjo būti

⁴⁵ Trys pirmosios šios dalies strofos yra lotyniškos giesmės *Triumphat Dei filius* parafrazė; žr. Teresa Michałowska, *op. cit.*, p. 291.

⁴⁶ Jerzy Woronczak, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁷ Janina Stręciwilk, *op. cit.*, stulp. 722; *Średniowieczna pieśń religijna polska*, opracował Mirosław Korolko, Wrocław, Warszawa i inn.: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1980, p. XXXI–XXXII.

⁴⁸ *Katalikų Bažnyčios katekizmas*, [Kaunas]: Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla, 1996, p. 51–52.

⁴⁹ Wiesław Wydra, *op. cit.*, p. 39 (skyrius: „„Es ist ein Text mit Sieben Siegeln...“: O *Bogurodzicy*“).

⁵⁰ Janina Stręciwilk, *op. cit.*, stulp. 724.

⁵¹ Tadeusz Czacki, *op. cit.*, p. 56.

LDK kanclerio, Vilniaus vaivados Alberto Goštauto (1480–1539), vadovausio PLS rengimui, „tarnybinių“ egzemplioriumi⁵². Nuorašo protografe iš pradžių nebuvo *Bogurodzicos*, panegirikos ir privilegijų, bet šios dalys jau buvo numatytos kaip PLS „kanoninio“ teksto visuma⁵³.

PLS lotyniškos redakcijos nuorašai – Lauryno ir Pulavų – kilę iš vieno archetipo ir galbūt net vieno protografo⁵⁴. Lauryno nuorašas, pavadintas raštininko vardu, surašytas 1531 m. Krokuvoje, o Pulavų – atsiradęs apie XVI a. ketvirto dešimtmečio pabaigą Lenkijoje. Abu jie yra siejami su Lenkijos karaliene Bona Sforza ar jos aplinka⁵⁵. Manoma, kad lotyniška Statuto redakcija greičiausiai sudaryta Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinėje, prižiūrint Goštautui⁵⁶.

Bogurodzicos giesmė minėtuose trijuose PLS foliantuose įrašyta pirmiau karaliaus Žygimanto pagyrimo ir privilegijų tekstų, t. y. po įžangos (Pulavų ir Lauryno nuorašai) ar, Zamoiskių nuorašo atveju, po Statuto registro⁵⁷. Taip giesmei buvo suteikta krikščionių praktikuojamos maldos prieš darbą ar svarbų įvykį prasmė, prašant Dievo malonės ir pagalbos⁵⁸, pavedant jam šį darbą – teisės nuostatų kūrimą, kartu parodant krikščionių tikėjimo svarbą.

Abiejuose lotyniškuose PLS nuorašuose *Bogurodzicos* giesmė įrašyta lenkiškai (Pulavų nuoraše, kaip ir Łaskio Statute, ji įvardinta lotyniškai – *Canticum*). Tuo tarpu Zamoiskių nuoraše, surašytame valstybinį statusą LDK įgijusia rusėnų kalba⁵⁹, giesmė (*Песнь о вельбной панне Марии*) įrašyta kirilica, aplenkinta rusėnų kalba⁶⁰ – „keista lenkų ir baltarusių kalbų

⁵² Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 54, 289–290.

⁵³ Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, „Lietuvos Statuto Zamoiskių rankraščio struktūra“, in: *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1980, t. 20 (1), p. 8, 12, 17–19.

⁵⁴ Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas*, p. 242.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 98, 105, 290 ir kt.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 245.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 50, 110, 95.

⁵⁸ Plg. „Dėl to Bažnyčia mus ragina kasdien kreiptis į Šventąją Dvasią, ypač pradėdant ir baigiant kiekvieną svarbų darbą“ (*Katalikų Bažnyčios katekizmas*, Nr. 2670, p. 541).

⁵⁹ Apie rusėnų kalbos vartojimą ir jos statusą daugiau žr. Sergejus Temčinas, „Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 131–139 ir t.

⁶⁰ Edvardas Gudavičius, „Knygos kelias į Lietuvą“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 1999, t. 35, p. 59.

maišalyne“⁶¹. Galbūt taip Lenkijoje valstybinės giesmės statusą turėjusią *Bogurodzicą* bandyta pakelti į tokį pat lygį LDK (juo labiau kad visi aptariamieji PLS nuorašai laikomi oficialaus pobūdžio)? Vis dėlto apie šio giesmės varianto tolesnį paplitimą duomenų nėra – tai vienintelis žinomas *Bogurodzicos* variantas, perfrazuotas rusėniškai⁶². Šis Dievo Motinai skirtas tekstas susišaukia su kitais, jau nuo XV a. LDK pasirodžiusiais katalikų religiniais tektais rusėnų kalba, kurie taip pat nebuvo labai paplitę⁶³.

Nors teigiama, kad *Bogurodzica* į PLS pateko Łaskio Statuto pavyzdžiu, vis dėlto giesmės teksto variantai gerokai skiriasi⁶⁴. Lenkų tyrinėtojai, išanalizavę 50 nuorašų, nustatė, kad Pulavų nuorašo giesmės skambesys „sąlyginai artimas“ Mikołajaus Taszyckio *Statuta incliti Regni Poloniae* (Krokuva, 1532) tekstui (vadinamasis *Bd* nuorašas), kuris savo ruožtu iš dalies susijęs su Łaskio Statuto variantu (PLS tyrinėtojų tvirtinimu⁶⁵, su Pulavų nuorašo giesmės tekstu sutampa ir vėliau surastasis Lauryno nuorašo giesmės variantas⁶⁶, kuris dar turėtų sulaukti išsamios filologų analizės ir įvertinimo⁶⁷). Zamoiskių nuorašo variantui artimiausia Łaskio Statute išspausdinta *Bogurodzica*, bet tai tik „gana tolimas giminiškumas“⁶⁸. Lenkų mokslininkai pagal giesmės strofų eiliškumą nuorašus išskyrė į 12 tipų. Čia Zamoiskių nuorašo variantas išskirtas į atskirą tipą (VIII), o Pulavų nuorašas – į atskirą potipį (IXa)⁶⁹. Tad *Bogurodzicos* tekstai PLS neturi tiesioginio ryšio su kitais giesmės nuorašais, t. y. negalima tvirtinti, kad tekstas nurašytas nuo

⁶¹ „[...] *Bogurodzica* pisana jest cyrylicą z przedziwnej mieszaninie językowej polsko-białoruskiej“ (*Bogurodzica*, p. 125).

⁶² Nuorašas *Bb*; žr. grafinę nuorašų lentelę: *Bogurodzica*, p. 23.

⁶³ Sergejus Temčinas, *op. cit.*, p. 150.

⁶⁴ Giesmės tekstus (faksimiles ir transliteracijas/transkripcijas) žr. *Bogurodzica*, p. 122–124, pav. 17–18 (tekstas Łaskio Statute, vad. *Ba*), p. 126–128, pav. 19–21 (Zamoiskių nuorašas, vad. *Bb*), p. 129–131, pav. 22–24 (Pulavų nuorašas, vad. *Bc*).

⁶⁵ Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 242.

⁶⁶ Lauryno nuoraše esančio ir publikuojant praleisto *Bogurodzicos* teksto Lietuvos bibliotekose nepavyko rasti. Yra publikuota tik giesmės pabaiga (5 paskutinės strofos); žr. *Pirmasis Lietuvos Statutas*, [t]. 1, d. 2, p. 215.

⁶⁷ Pavyzdžiui, krenta į akis skirtinga žodžių rašyba: Pulavų nuoraše tuose pačiuose žodžiuose dažniau vartojama „i“ (*wsistkimi silami, domiesci, dzewiczce, Wsisczi swienczi*), o Lauryno nuoraše – „y“ (*wszithkymi sylami, domyesczi, dzewycze, Wszitczy swyanczi*) ir kitos ypatybės; žr. *Ibid.*

⁶⁸ *Bogurodzica*, p. 125, 129.

⁶⁹ Kaimyniniam IXb potipiui priskirtas taip pat vienintelis nuorašas – *Bi*; žr. *Ibid.*, 420–421.

kažkokio pavyzdžio⁷⁰. Taigi nors idėja įtraukti *Bogurodzicą* į PLS perimta iš vienalaikio teisės šaltinio – vieno ar kito Lenkijos Statuto, tačiau giesmės tekstas nebuvo akiai nurašytas. PLS tyrinėtojų manymu, lotyniškųjų nuorašų *Bogurodzica* buvo redaguota Lenkijoje, arba pastaroji jos versija jau buvo žinoma Lietuvoje⁷¹. Galbūt pasirinktas žodinėje tradicijoje labiau paplitęs ar artimiausioje aplinkoje funkcionavęs variantas. Nesant daugiau duomenų sunku nustatyti giesmės pakliuvimo į PLS kelią, tačiau svarbu dar kartą pabrėžti šių variantų sąlyginį savarankiškumą ir skirtingumą.

Taip pat reikia pažymėti, kad Zamoiskių, Pulavų (tikėtina, ir Lauryno) nuorašuose yra visos vadinamosios „kanoninės“ giesmės strofos (15), taip pat įrašytos ir papildomos⁷² (kaip ir keletoje kitų nuorašų). Štai Lauryno ir Pulavų nuoraše *Bogurodzicos* pabaigoje vėl pakartojama 2 strofos eilutė su prašymu išklausti malda: *O dacz raczi yegosz prosimy*. Šis refrenas pasitaiko tik dar keliuose XVI a. *Bogurodzicos* tekstuose ir greičiausiai yra tam tikra amplifikacija, pabrėžtinasis pakartojimas emocionalumui sustiprinti. Toks variantas leido kilti hipotezei apie pirminę *Bogurodzicos* sandarą ne iš 2, bet iš 3 strofų⁷³.

Zamoiskių nuorašo *Bogurodzicos* tekste yra dvi papildomos strofos⁷⁴:

(21) – „В радости в м(и)л(о)сти доместъ нас своих дети где кролюю аг(е)ли“,

(22) – „Мария д(е)в(и)цо грешным втешнице даи нам в н(е)бе видети свекго с(ы)на лице“.

Tai visiškai originali šio nuorašo giesmės vieta – tokio ar panašaus teksto nėra kituose variantuose⁷⁵. Lenkų tyrinėtojai mano, kad tai yra po jų einančių strofų vertimas⁷⁶, t. y. tarsi „sudubliuotos“ strofos. Šių strofų pradžia iš tiesų yra panaši, tačiau pabaigoje ta pati mintis išreiškiama kitais žodžiais, akcentuojamas kiek kitas prasmės niuansas. Štai pirmu atveju⁷⁷ kanoninėje

⁷⁰ *Bogurodzica*, p. 23 (lentelė ir paaiškinimai).

⁷¹ Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 243.

⁷² *Bogurodzica*, p. 125, 129.

⁷³ Piotr Bańkowski, *op. cit.*, p. 177–178.

⁷⁴ Jos įterptos prieš 7 ir 12 strofas, o numeruojant kartu visų žinomų variantų papildomas strofas iš eilės, pastarosios įvardytos kaip 21 ir 22; žr. *Bogurodzica*, p. 420.

⁷⁵ Pirmasis į tai atkreipė dėmesį Bańkowski; žr. Piotr Bańkowski, *op. cit.*, p. 177.

⁷⁶ *Bogurodzica*, p. 125.

⁷⁷ Palyginimui pateiksime Zamoiskių nuorašo *Bogurodzicos* gretimas kanonines strofas:

(7) – „Там радость там м(и)л(о)сть там виден(ь)е творца ангел(ь)ского стол(ь)ца“;

strofoje amžinybė įvardijama kaip Kūrėjo ir angelų sosto regėjimas (7 str.), o papildomoje – kaip angelų karaliavimo vieta (21 str.). Kitose sudvigubintose strofose vėl kalbama apie amžinybę: kanoniniame tekste kreipiamasi į Dievo Motiną, kad ji paprašytų Sūnaus priimti „mus“ į Dangų (12 str.), o papildomoje strofoje Marijos meldžiama leisti Danguje matyti jos Sūnaus veidą (22 str.). Šiose parafrazėse, beveik nekeičiančiose esmės, išsaugotas giesmės skambesys, žodžių rimavimasis eilutėje. Sunku pasakyti, kodėl tekste palikta po dvi tą pačią mintį išreiškiančias strofas. Beje, abi papildomos strofos kalba apie amžinybę, išreiškia malda, prašymą patekti į Dangaus karalystę. Tad Zamoiskių nuoraše *Bogurodzicę* rusėniškai parafrazuavęs žmogus ne tik turėjo poetinių sugebėjimų, bet ir išmanė krikščionybės tiesas: jis išlaikė šio eiliuoto kūrinio rimą ir skambesį, o papildomomis strofomis išsakė visų krikščionių troškimą – patekti į Dievo karalystę. Tiesa, viena teologinė (ar greičiau perrašinėjimo) klaida vis dėlto buvo padaryta, 2 strofos paskutinėje eilutėje supainiojus (sukeitus vietomis) jau tada praktiškai nebevertotus lenkiškus žodžius *przebył* (amžinybė) ir *pobył* (laikinumas)⁷⁸: taip teksto prasmė tapo priešinga (tarsi prašoma amžino gyvenimo žemėje ir laikino buvimo rojuje).

Specifinių bruožų PLS nuorašuose įrašyta giesmė turi ir daugiau. Štai vietoj vėlyvuose nuorašuose pasirodžiusios ir Łaskio Statute išspausdintos frazės *cirpiat bezmierne* (5 str.), Zamoiskių nuoraše įrašyta *терпял за неверне*: toks variantas niekur kitur nesutinkamas⁷⁹. Savitumų turi ir lotyniškieji PLS nuorašai. Pulavų nuoraše pirmą kartą pasirodo nauja sudėtingiausios eilutės versija: *zyszczy nam spust winam* (kai kurių tyrinėtojų ginama kaip pirminė)⁸⁰, kuri nuo tol paplinta ir sutinkama 20% vėlesnių žinomų nuorašų⁸¹. Tai vienas iš tų atvejų, kai nesuprantami, archaiški giesmės žodžiai buvo interpretuojami ir pakeičiami aiškesniais.

Aptariamuose PLS nuorašuose (kaip ir Łaskio Statute) trečia giesmės strofa prasideda *Narodzil sie nas dla sin boszi* (Pulavų nuoraše) ir *Народился нас для сынъ Божу* (Zamoiskių nuoraše), nors iki tol labiau paplitęs variantas buvo *Nas dla wstał z martwych Syn Boży*. Taip Velykinė (Kristaus prisi-

(12) – „Мария матко бож(и)я просиж с(ы)на свекто абы нас доместил кролевства небескерего“.

⁷⁸ Šių žodžių reikšmės aiškinimą žr. Roman Mazurkiewicz, *op. cit.*, p. 216; Teresa Michałowska, *op. cit.*, p. 285–287.

⁷⁹ Ewa Ostrowska, *op. cit.*, p. 40.

⁸⁰ Piotr Bańkowski, *op. cit.*, p. 176.

⁸¹ Roman Mazurkiewicz, „Wokół „Spuści nam“ pieśni *Bogurodzica*“, p. 140.

kėlimo) giesmė tapo Kalėdine (Kristaus gimimo). Toks teksto pasikeitimas, pradėtas fiksuoti nuo XV a. antros pusės, liudija ir giesmės paskirties kaitą: *Bogurodzica* iš pradžių buvo giedama Velykų procesijose, o nuo XV a. vidurio ji tampa Kalėdinio laikotarpio malda ir giesmė⁸². Tai vėlyvesnis⁸³, tačiau būtent PLS laikmečiu paplitęs ir vartotas giesmės variantas.

Taigi nors idėja įtraukti *Bogurodzicą* į PLS perimta iš vienalaikio teisės šaltinio – vieno ar kito Lenkijos Statuto, tačiau giesmės tekstas nebuvo aklaui, mechaniškai perrašytas. Buvo pasirinkti variantai, kurių ryšiai su kitais žinomais variantais yra sąlyginiai ar gana tolimi, tačiau šių versijų patekimo į PLS kelius (jų, matyt, buvo ne vienas) yra sunku nustatyti. Ypač vertas dėmesio Zamoiskių nuorašo surusėnintas ir papildytas giesmės variantas, išlaikant poetinį skambesį ir teologinę prasmę. Kartu šios giesmės įtraukimas į PLS parodo Lietuvos visuomenės valdančiojo elito krikščionišką savimonę.

Alberto Goštauto vaidmuo. *Bogurodzica* į PLS negalėjo patekti be tuometinio LDK kanclerio Alberto Goštauto žinios, kuris vadovavo šio teisės kodekso rengimui. Tad kokios galėjo būti jo sąsajos su šia giesme?

Pirmiausia dėmesį atkreipia išskirtinis Goštauto⁸⁴ dėmesys krikščionybei ir jo pamaldumas⁸⁵. Jau vien pažvelgus į jam priskiriamos turtingos ir vertingos bibliotekos sąrašą matyti, kad didžiąją jos dalį sudarė religinės (katalikų ir stačiatikių) knygos⁸⁶. Be to, joje buvo ir Łaskio parengtas Statutas⁸⁷ su išspausdinta *Bogurodzicos* giesme.

Goštauto pamaldumą Švč. Mergelei Marijai ir šventiesiems liudija dau-

⁸² Wiesław Wydra, *op. cit.*, p. 36–39 (skyrius: „Es ist ein Text mit sieben Siegel...“: O *Bogurodzicy*).

⁸³ Kai kurie tyrinėtojai šį variantą bandė ginti kaip pirminį; žr. Piotr Bańkowski, *op. cit.*, p. 176–177.

⁸⁴ Apie jį plačiau žr. Marja Kuźmińska, „Olbracht Marcinowicz Gasztold: Działalność Olbrachta Gasztolda 1503–1522“, in: *Ateneum Wileńskie*, Wilno, 1927, sąs. 13, p. 349–391.

⁸⁵ Goštauto pamaldumą galėjo įtakoti jo giminaitis, Lucko, vėliau Vilniaus vyskupas (1536–1555) Paulius Alšėniškis. Apie Goštauto ir Pauliaus Alšėniškio giminystę ir asmeninius ryšius žr. Kęstutis Gudmantas, „Vilnius ir Krokva: Keletas XVI amžiaus pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūrinio gyvenimo štrichų“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*: Straipsnių rinkinys, sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 290.

⁸⁶ Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 2003, t. 41, p. 11.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 12, 24.

gybė faktų. Štai rankraštinės, Goštauto užsakytos maldaknygės (1528 m.)⁸⁸ didelę dalį sudaro Švč. Mergelės Marijos valandos (*Godziny*), yra atskiriems šventiesiems skirtų maldų⁸⁹, o vienoje miniatiūrų vaizduojamas pats Goštautas, klūpantis šalia savo šventojo globėjo šv. Adalberto⁹⁰. Šio šventojo kaulų relikvijos buvo ir Goštauto sukauptame šventųjų relikvijų rinkinyje (7 relikvijoriai su 9 konkrečiai įvardytų šventųjų relikvijomis)⁹¹. Goštauto pamaldumas savo patronui ir kitiems šventiesiems atsiskleidžia net ir jo užsakymu pagamintuose liturginiuose reikmenyse – pavyzdžiui, žymioji monstrancija, vadinama Didžiaja, yra puošta keletu šventųjų, tarp kurių ir šv. Adalbertas, figūrėlėmis⁹².

Taigi aukščiau pateiktuose pavyzdžiuose išryškėja ypatingas Goštauto pamaldumas savo dangiškajam globėjui – vyskupui šv. Adalbertui (Vaitiekui). Kaip jau minėta, šv. Adalbertas laikytas *Bogurodzicos* autoriumi, kas nurodyta Łaskio Statute ir Pulavų nuoraše (*Canticum a sancto Adalberto compositum*). Vadinasi, ši detalė Goštautui galėjo būti itin reikšminga, nusprendžiant įtraukti *Bogurodzicą* į PLS.

Goštautui kaip LDK kancleriui priklausiusio Zamoiskių nuorašo viršeliai taip pat išskirtiniai ir vėlgi susiję su šventaisiais. Juose (Vilniaus knygrišių darbo) yra išpaustos dviejų šventųjų figūros: šv. Kotryna Aleksandrietė su savo atributais – karūna, kalaviju, knyga ir ratu, bei šv. apaštalas Jonas⁹³. Šie šventieji greičiausiai nesietini su Goštauto protėviais, tad jie buvo pasirinkti apskritai kaip mokslų globėjai⁹⁴. Antai šv. apaštalas Jonas yra teologų,

⁸⁸ Dabar saugoma Miunchene: *Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität*, sign. Cim. 89 (=4° Cod. ms. 1097).

⁸⁹ Wiesław Wydra, Wojciech Ryszard Rzepka, *Chrestomatia staropolska: Teksty do roku 1543*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum, 1995, p. 42–45.

⁹⁰ Šią ir keletą kitų maldaknygės miniatiūrų žr. *Dokumentai. Knygos. Parodos kronika, XI–XX a.*, (ser. *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 5), sudarytojai Vydas Dolinskas, Jolita Liškevičienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2009, p. 172.

⁹¹ Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, d. 2, Wilno: Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1910, p. 103–107.

⁹² [Vydas Dolinskas], „XV.8. Didžioji monstrancija“, in: *Auksakalystė XIII–XX a.*, kn. 1: *Kolekcijos*, (ser. *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 4), sudarytoja Jolita Liškevičienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006, p. 246–247.

⁹³ Edmundas Laucevičius, *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 73; Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 50.

⁹⁴ Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 58.

rašytojų ir visų ruošiančių knygas, globėjas⁹⁵, o šv. Kotryna Aleksandrietė laikoma studentų, dvasininkų, filosofų ir apologetų dangiškąja globėja⁹⁶, be to, ji buvo viena iš populiariausių šventųjų moterų Lietuvoje⁹⁷. Tad abu šventieji siejami su mokslu, ypač teologija, bei knygų ruošimu. Matyt, tai yra aliuizija į PLS kaip „krikščionių teisių“ knygos ruošimą, pabrėžiant teisės kūrimo darbo, paties teisės kodekso sakralumą. Greičiausiai panašią reikšmę turėjo ir to paties šv. apaštalo Jono Evangelijos prologas, įtrauktas į LDK pareigūnų priesaikos davimo ceremoniją – ja taip pat siekta suteikti sakralumo pojūtį, pabrėžti krikščionių tikėjimo išmanymą⁹⁸. Tad PLS Zamaiskių nuorašo viršelio apdaila rodo šventųjų ir jų užtarimo svarbą nuorašo savininkui, liudija jo krikščionišką savimone.

Galima teigti, kad Goštautas ypatingai puoselėjo pamaldumą šventiesiems, įvairiais būdais išreiškdamas tikėjimą jų užtarimo galia. Šventųjų kulto išraiška taip pat laikytinas ir atitinkamų šventųjų pasirinkimas viršeliams. Ypač stipriai jaučiamas Goštauto pamaldumas jo dangiškajam globėjui šv. Adalbertui galėjo būti dar viena, papildoma priežastis įtraukti *Bogurodzicą* į PLS.

***Bogurodzicos* funkcionavimas Lietuvoje.** Giedojimo tradicija ir giesmių pavyzdžiai į Lietuvą iš pradžių atėjo iš Lenkijos⁹⁹. Šiuo keliu atėjo ir XV a. didžiausią populiarumą pasiekusi *Bogurodzica*. Sunku pasakyti, kada lietuviai pirmą kartą ją išgirdo. Nors joje atsiskleidžia pagrindinės tikėjimo tiesos, vargu ar ši giesmė, giedama lietuviams nesuprantama lenkų kalba, būtų „pravertusi“ Lietuvos krikšto metu.

Bogurodzica pamažu imta vartoti vis plačiau: ji tapo tarsi valstybine ir riterių giesme, buvo giedama prieš mūšius kaip malda. Gali būti, kad būtent bendrų su lenkais mūšių metu lietuviai pirmiausia ją ir išgirdo. Jano Džu-

⁹⁵ *The Oxford Dictionary of Saints*, by David Hugh Farmer, Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 275–276.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 95.

⁹⁷ Vilniaus vyskupijoje tarp moterų šventųjų patrocinių – tai vienas iš keturių populiariausių bažnyčių ir altarijų titulų; žr. Mindaugas Paknys, „Šventųjų kultai LDK XV–XVII a. pradžioje“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys: Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sudarė Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 57.

⁹⁸ *Lietuvos Metrika, Kn. nr. 530 (1566–1572): Viešųjų reikalų knyga 8*, parengė Darius Baronas ir Liudas Jovaiša, Vilnius: Žara, 1999, p. 21.

⁹⁹ Apie lietuvių himnodijos pradžią plačiau žr. Juozas Vaišnora, *op. cit.*, p. 171–206; Jūratė Trilupaitienė, *op. cit.*, p. 23–32 ir t.; Mikas Vaicekaskas, „Giesmės“, p. 169–182; Mikas Vaicekaskas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVIII amžiaus giesmės*, p. 49–61.

goszo teigimu, *Bogurodzicą* visa Jogailos ir Vytauto vadovaujama lenkų ir lietuvių kariuomenė giedojo prieš pergalingai pasibaigusį Žalgirio mūšį¹⁰⁰. Ar giesmę tikrai giedojo lietuviai, sunku pasakyti. Tačiau bet kuriuo atveju žinojo ją ir jos pobūdį. *Bogurodzica*, Długoszo liudijimu, buvo giedama ir kituose mūšiuose. Pavyzdžiui, 1435 m. prie Pabaisko vykusio mūšio metu ją giedojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio ir lenkų kariuomenė, puldama Švitrigailos ir livoniečių kariuomenę¹⁰¹. Toks karinis giedojimas Viduramžiais buvo įprastas dalykas, o liturginė invokacija *Kyrie eleison* („Viešpatie, pasigailėk“), esanti ir *Bogurodzicoje* – seniausias ir labai populiarus mūšių šūkis, žinomas nuo IX a.¹⁰² Kartu ši giesmė, išsakanti tikėjimą amžinu gyvenimu, galėjo padėti kontroliuoti staigios mirties mūšio metu baimę¹⁰³.

Tapusi iškilminga valstybine giesme ir įgijusi Tėvynės himno statusą, *Bogurodzica* buvo giedama karūnacijos ceremonijose, kitų svarbių religinių ir pasaulietinių iškilmių metu. PLS Pulavų nuorašo įvade prieš giesmę taip pat pažymėta, kad *Bogurodzica* giedama ne tik susidūrus su priešais, bet ir prieš svarbius įvykius, o į Statutą ji esanti įtraukta, kad būtų dažniau giedama žmonių. Tai rodo giesmės vartojimo erdvę ir siekį ją išplėsti.

Tolesnį *Bogurodzicos* funkcionavimą LDK pirmiausia galime pastebėti spaudiniuose. XVI a. pabaigoje ši giesmė pasklido per jėzuito, pirmojo Vilniaus akademijos rektoriaus Petro Skargos (1536–1612) Vilniuje parašytus ir 1579 m. pirmą kartą išleistus *Šventųjų gyvenimus (Żywoty świętych)*. Balandžio 23 dienai skirto šv. Vaitiekaus (Adalberto) gyvenimo aprašymo pabaigoje Skarga pateikia *Bogurodzicos* giesmę, ją pavadinęs „Vaitiekaus giesme“¹⁰⁴ ir patvirtinęs tuomet populiarią legendą apie šio šventojo autorystę. Skarga pabrėžia giesmės reikšmę ją įvardydamas „katalikų tikėjimo išpažinimu“, paaiškina archaiškų žodžių prasmę ir pateikia platų komenta-

¹⁰⁰ Jan Długosz, *Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego, księga dziesiąta i księga jedenasta 1406–1412*, przekład na język polski Julia Mrukówna, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, p. 82–83.

¹⁰¹ Jan Długosz, *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, t. 4, kn. XI, XII, przekład Karola Mecherzyńskiego, W Krakowie: W drukarni „Czasu“ W. Kirchmayera, 1869, p. 522; taip pat žr. Jonas Matusas, *Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 135.

¹⁰² Andrzej Dąbrówka, *op. cit.*, p. 56.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 58.

¹⁰⁴ Piotr Skarga, *Zywoty świętych Starego i Nowego zakonu na każdy dzień przez cały rok, wybrane z poważnych pisarzy doktorów kościelnych [...]*, d. 1, W Wilnie: z drukarni [...] Mi-kołaja Chrysztofa Radziwiła, 1579, p. 357–358.

ra, akcentuodamas kristocentrinį giesmės pobūdį¹⁰⁵. Skargos išspausdintas *Bogurodzicos* variantas buvo vienas tų, kurie padarė didžiausią įtaką vėliau nusistovėjusiam giesmės tekstui ir interpretacijai¹⁰⁶. Kartu, matyt, tai buvo ir labiausiai paplitęs variantas LDK¹⁰⁷, nes šis kūrinys kelis šimtmečius buvo skaitomiausia knyga apie šventuosius.

Kitas jėzuitas – Walenty Bartoszewski (apie 1574–1645), *Bogurodzicą* išspausdino giesmyne *Parthenomelica* (1613), ją vėlgi pavadinęs „Šv. Vaitiekaus giesmė“¹⁰⁸. Tai buvo pirmasis LDK katalikų giesmynas lenkų kalba, skirtas giedoti daugiausia Vilniaus bažnyčiose, padėjęs pagrindus ir lietuvių himnodijai¹⁰⁹. Būtent šiame giesmyne *Bogurodzica* buvo pirmą kartą išspausdinta su natomis. Ši giesmė Lietuvoje tapo tarsi grigališkojo choralo ritmizavimo pavyzdžiu¹¹⁰, ji turėjo būti naudojama ir liturgijoje¹¹¹. Kadangi Bartoszewski ir Skarga vieninteliai LDK (Vilniuje) išspausdino *Bogurodzicos* tekstus, tad lenkų tyrinėtojai spėja, kad jie galėjo naudotis kažkoku nežinomu šaltiniu, galbūt buvusiu jėzuitų Šv. Jono bažnyčios aplinkoje¹¹².

Bogurodzica patraukė ir dar vieną jėzuitą – Motiejų Kazimierą Sarbievijų (1595–1640), Vilniaus akademijos auklėtinį ir dėstytoją, garsų lotyniškosios poezijos kūrėją. Jis parafrazavo šią giesmę lotynų kalba (ketvirtosios „Lyrikos knygos“ 24 odė). Įžangėlėje prieš odę jis tradiciškai šios giesmės autoriumi įvardija šv. Adalbertą, taip pat pamini Skargą, kuris paaiškinęs šią giesmę¹¹³. Tad galima manyti, kad būtent Skargos leidinys tapo įkvėpimo šaltiniu Sarbievijui. Taip ne tik šioje, bet ir kitose Švč. Mergelei Marijai dedikuotose jo odėse ir epodėse gražiai persipina įvairių amžių Marijai skirti kūriniai, krikščioniškosios poezijos intertekstai¹¹⁴.

¹⁰⁵ Roman Mazurkiewicz, *op. cit.*, p. 173.

¹⁰⁶ Jerzy Woronczak, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰⁷ Skargos *Šventųjų gyvenimų* dar jam esant gyvam pasirodė 8 leidimai.

¹⁰⁸ Walenty Bartoszewski, *Parthenomelica, albo pienia nabożne o Pannie Naświętszey, które powaźny senat miasta wileńskiego... na roracich przystojne co rok odprawuje*, Wydanie faksimilowe druku z 1613 roku, opracował Wojciech Rębowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1988, (X giesmė).

¹⁰⁹ Mikas Vaicekauskas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVIII amžiaus giesmės*, p. 56.

¹¹⁰ Jūratė Trilupaitienė, *op. cit.*, p. 55.

¹¹¹ Wojciech Rębowski, „Wstęp“, in: Walenty Bartoszewski, *Parthenomelica*, p. 14.

¹¹² *Ibid.*, p. 13–14.

¹¹³ *Mathiae Casimiri Sarbievii Lyricorum libri IV. Epodon lib. vnvs alteroq. epigrammatom*, Antverpiae: ex Officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1634, p. 125–127.

¹¹⁴ Plačiau žr. Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelei Marijai: krikš-

Kiti šio laikotarpio *Bogurodzicą* liečiantys faktai susiję su bandymais ją įdiegti Bažnyčioje. Jos kaip katechetinės giesmės giedojimą Mišiose jau Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus (1556–1579) laikais mini Janas Kurczewskis¹¹⁵, tačiau nenurodydamas šaltinio. Jėzuitai *Bogurodzicą* įtraukė į 67 giesmių lotynų ir lenkų kalbomis sąrašą (sudarytas 1604 m., patvirtintas 1620 m.), kurias Mišiose ir kolegijose turėjo giedoti jėzuitų kolegijų auklėtiniai¹¹⁶. Kad jas giedota ir plačiau, matyti iš to, jog dauguma šių giesmių pateko į lenkiškus giesmynus, skirtus plačiam liaudies vartojimui¹¹⁷. Lenkijoje šios unikalios Viduramžių giesmės populiarumui mažėjant ir vėl apsiribojant Bažnyčios aplinka, Lietuvos–Lenkijos provincijos sinodas XVII a. pradžioje nurodė įvesti paprotį, jei tokio dar nėra, kad liaudis giedotų „šv. Vaitiekaus giesmę“, t. y. *Bogurodzicą*, kuri lengviau perteiks paprastiesiems žmonėms katalikų tikėjimo santrauką ir žadins jų pamaldumą. Vis dėlto 1636 m. Žemaičių vyskupijos sinodas leido vietoj šios giesmės pradinėse mokyklose giedoti kitą katechetinę giesmę lietuvių kalba, kurios tuo metu galėjo pradėti plisti¹¹⁸. Tad galima apibendrinti, kad LDK Bažnyčios aplinkoje *Bogurodzica* buvo skatinama giedoti ir suvokiama kaip katechetinė priemonė, bet ne visur ji prigijo.

Kaip jau buvo minėta, *Bogurodzica* savo esme yra ne mariologinė, o kristocentrinė giesmė. Tačiau neretai ji buvo laikoma ir mariologine. Tokia – skirta Švč. Mergelės Marijos garbei – ją laikė ir Łaskio Statuto, ir PLS sudarytojai¹¹⁹, kuriame ji pavadinta *Песнь о велебной панне Марии* (Zamoiskių nuoraše) ir *vetus et devotum in Honorem gloriosissimae Virginis Mariae Canticum* (Pulavų nuoraše). Perimtas mariologinis giesmės traktavimas išsiliejo ir praturtino Lietuvoje paplitusį Marijos kultą, atėjusį kartu su krikščionybe, kai Europoje Marijos garbinimas tiesiog „liejosi per kraštus“¹²⁰. Populiarus

čioniškosios poezijos raidos atspindžiai (*Stella Maris*)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, Vilnius, 2004, kn. 18, p. 169–186; ir kitus šios autorės darbus.

¹¹⁵ Jan Kurczewski, *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, d. 1, Wilno: Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1908, p. 60.

¹¹⁶ Daugiau apie jėzuitų indėlį katalikiškai muzikai ir giedojimui žr. Jūratė Trilupaitienė, *op. cit.*

¹¹⁷ Juozas Vaišnora, *op. cit.*, p. 179–181.

¹¹⁸ Juozas Vaišnora, *op. cit.*, p. 182; Mikas Vaicekauskas, *op. cit.*, p. 59.

¹¹⁹ Tai pastebėjo Bańkowski; žr. Piotr Bańkowski, *op. cit.*, p. 172.

¹²⁰ *Europos mentaliteto istorija: Pagrindinių temų apybraižos*, sudarytojas Peter Dinzelter, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Laurynas Katkus, Leonija Malakauskienė, Salomėja Birutė Vanglikaitė, Rima Zamuškevičienė, Vilnius: Aidai, 1998, p. 112.

Lietuvoje buvo ir šv. Jono Krikštytojo kultas, ką rodo šio krikšto vardo populiarumas, bažnyčių titulai¹²¹. Tad galima sakyti, kad šios giesmės motyvai buvo artimi lietuvių krikščioniškai savimonei.

Bogurodzica LDK funkcionavo įvairiose srityse, atspindėdama Lenkijoje turėtą reikšmę: ji giedota bendrų su lenkais mūsų ir kitų svarbių įvykių metu, spausdinta kai kuriuose leidiniuose. LDK Bažnyčios aplinkoje *Bogurodzica* buvo skatinama giedoti ir suvokiama kaip katechetinė priemonė, nors jos paplitimą ir populiarumo lygį sunku įvertinti.

Išvados. *Bogurodzica* – seniausia ir populiariausia Viduramžių Lenkijos giesmė, kuri buvo įtraukta į tris Pirmojo Lietuvos Statuto nuorašus (Lauryno, Pulavų ir Zamoiskių), atspindi LDK visuomenės krikščionybės tiesų išmanymą, kartu parodo ir tikėjimo svarbą. Giesmės tekstas nebuvo mechaniškai nurašytas nuo Lenkijos teisės kodeksų: buvo pasirinkti kiti Lenkijoje funkcionavę giesmės variantai, o Zamoiskių nuoraše esanti giesmė netgi surusėninta ir papildyta, išlaikant poetinį skambesį ir teologinę prasmę. *Bogurodzicą* įtraukti į PLS greičiausiai paskatino ir jo rengimui vadovavusio LDK kanclerio Alberto Goštauto asmeninis pamaldumas šventiesiems, ypač jo dangiškajam globėjui šv. Adalbertui, XVI a. laikytam šios giesmės autoriumi. XV–XVII a. *Bogurodzica* buvo žinoma ir funkcionavo LDK įvairiose visuomenės gyvenimo srityse, atspindėdama Lenkijoje turėtą reikšmę ir funkcijas. Šią giesmę buvo skatinama giedoti, ją suvokiant kaip katechetinę priemonę.

REFLECTIONS OF CHRISTIAN SELF-AWARENESS
IN THE FIRST STATUTE OF LITHUANIA:
THE HYMN *BOGURDZICA*

Gita Drungilienė

Summary

The subject of this article is *Bogurodzica* (Mother of God), an old hymn popular in medieval Poland and written down in three official copies of the First Statute of Lithuania (hereafter – FSL): Puławy, Zamojski and Laurentius. Even though

¹²¹ Šv. Jono Krikštytojo titulas XV–XVII a. pradžioje buvo antras pagal populiarumą tarp Vilniaus vyskupijos bažnyčių titulų, šiuo vardu pavadinta ir pirmoji parapinė Vilniaus bažnyčia; žr. Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 54.

this hymn to the Mother of God has been extensively studied, there has been little research on its functioning in the Grand Duchy of Lithuania (hereafter – GDL).

The hymn is known to have been placed in the FSL following the example of the Codices of Polish law, although it, notably, was not mechanically copied: different versions of the hymn were chosen for the FSL, and in the Zamojski copy the hymn was ruthenianized and supplemented, preserving its poetic tone and theological meaning. In all likelihood, *Bogurodzica* could not have been put into the FSL without the approval of the then GDL chancellor, Albertas Goštautas, who oversaw the compilation of the statute, whose honoring of saints, in particular his own heavenly patron St. Adalbert (the presumed author of the hymn), could have been a reason for including the *Bogurodzica* into the statute.

The inclusion of this hymn into a legal codex demonstrates the Christian self-awareness of the GDL's ruling elite. There are data attesting that the usage of the *Bogurodzica* in the GDL encompassed various areas of social life, reflecting the meaning and functions the hymn had had in Poland: it was sung during the battles fought jointly with the Poles, printed in some publications, recommended for singing in church and Jesuit colleges, and perceived as a means of catechetics. However, there is not enough evidence to draw conclusions about the extent of its use and popularity in the society of the GDL.